

Miklós-idézet (a *Ki a faluba* értelmezése kapcsán), amely szerint „játékosságból, kivagyiságból József Attila túlhajtotta ebben az általa javított szövegben a magyart, a népit, s bár a faj szóval csak egyszer él, nem kétséges, hogy közel kerül a faji eszméhez is”. (Nem is szólva most már a „közel kerül” dodonai értelmezhetőségéről.)

No, de ne borongjunk tovább az úgy látszik, továbbra is virulens stigmatizáció miatt; nyugtázzuk inkább szakmai és olvasói jó érzéssel, hogy Tasi József könyvében végre méltó megvilágítást kapott a korábban inkább csak a magyar szellemi progresszió peremén bizonytalankodónak beállított Bartha Miklós Társaság és József Attilának e társasághoz fűződő, a korábbi ismereteinkhez képest valójában kevésbé problematikus kapcsolata. (*Écriture-Galéria*, 1995)

Monasteri Turra

Egy „magán-irodalomtörténet” fejezetei

DOMOKOS MÁTYÁS: LELETMENTÉS

Domokos Mátyás azok közé tartozik, akik az utóbbi negyven-ötven esztendő irodalmáról a legtöbbet tudják. Egyetemistaként is benne élt az „irodalomban”, azt követően pedig nem is volt más célja, mint hogy a magyar irodalmat „testközelből”, kiadói szerkesztőként figyelje. A mostani kötet bevezetőjében is elmondja: tagja volt annak a nevezetes kiadói szerkesztői csapatnak – „aranycsapatnak” –, amelyikhez a Szépirodalmi Könyvkiadóban Vas István, Kolozsvári Grandpierre Emil, Kálnoky László, Csanádi Imre, Csatlós János, Szász Imre, Juhász Ferenc, Réz Ádám, Örkény István, Belia György és a Csernus Tibor által megfestett „három lektor” Vajda Miklós, Réz Pál és Domokos Mátyás tartozott. Domokos Mátyás majdnem négy évtizedet dolgozott a Szépirodalminál, s nem csak szerkesztette a könyveket, köztük a legnagyobbakét, Szabó Lőrincét, Illyését, s természetesen másokét is, hiszen több mint ezer(!) kötet jelent meg az ő szerkesztésében, hanem át is élte mindazt, ami a magyar irodalomban történt, s azóta az irodalomtörténet részévé vált. Többekben, így bennem is felmerült már a gondolat: a meglévő irodalomtörténeteket jól kiegészíthetné egy ember- és műközeleli irodalomtörténet, s ennek a legavatottabb szerzője Domokos Mátyás lehetne. Domokos Mátyás azonban eltávolította magától a kérdést, alighanem képtelen is történelmi távlatba helyezni magát, ezért inkább irodalom közelebb vállalkozásokban, esszékben, emlékezésekben, rádió-sorozatokban, beszélgetésekben tárja fel azt a hatalmas anyagot, amelynek birtokában van. A műfajváltások és a vállalt töredékességek azonban ne tévesszenek meg bennünket: ezekből a „fejezetekből” csakugyan összeállítható egy, a szokásosaknál talán személyesebb hangvételű, ám az élményeket amazoknál jobban megőrző irodalomtörténet, ezt jobb híján akár „magán-irodalomtörténetnek” is nevezhetjük. Természetesen nem az „érdekeltsége” miatt, hiszen a Domokos Mátyás által elmondottak nagyon is közérdekű információkat tartalmaznak, hanem azért, mert valamennyi írásban, emlékezésben fellelhető a személyes mozzanat. A *Leletmentés*

című kötet, amelyik alcíme szerint könyvek, azaz tizennyolc kötet sorsát mutatja be a „nem létező” cenzúra korában, ennek a különböző műfajú írásokból összetevődő „magán-irodalomtörténetnek” az egyik, talán a legjelentősebb fejezetét alkotja.

Lényege szerint ez a mostani kötet a hajdani, immáron tíz évvel ezelőtti *Leltárhiány* című nevezetes esszét folytatja. Az esszének az volt a feladata, hogy bemutassa, milyen törések keletkeztek a legjelentősebb magyar írók pályáján az 1948–49. évi fordulat következtében, s hogy feltárja, melyek azok a művek, amelyek nem íródtak meg a politika közbeavatkozása miatt. Maga a vállalkozás szinte feloldhatatlan ellentmondásokat rejtett magában, hiszen műről már csak akkor beszélhetünk, amikor elkészült, ám Domokos Mátyás anyagismerete, s ha szabad ezt a kifejezést használni, az írói világok ismerete feloldotta ezt az ellentmondást, s igennel válaszolt az általa következőképpen feltett kérdésre: „*az emlékezetünkre s az éppen kezünk ügyébe eső, többszörösen is megjelentetett szövegekre támaszkodva rögzíteni lehet-e a filológia előhívófürdőjében valamit abból a veszteségből, amit a 'meg-nem-írt művek' megfoghatatlannak tetsző fogalma takar? Lehet-e rekonstruálni valamiképpen azt a félelmetes leltárhiányt, amelyet a kirekesztettség és a félelem bénító szorításában sokszor katakombaéletre kényszerült magyar írók alkotó inspirációjának a kimaradása, a pusztá lehetőségeknek az elvétele eredményezett a magyar irodalom terméshozamában?*” A kérdés megválaszolása egyben azt is jelentette, hogy Domokos Mátyás egyedülálló esszével ajándékozta meg a magyar irodalom, s a magyar irodalom szocializmuson belüli története iránt érdeklődőket. A mostani kötet kérdésfeltevése, ahogyan mondtam is, rokonítható a *Leltárhiány* kérdésével, mintegy azt folytatja, hiszen Domokos Mátyás ebben a kötetben azt kutatja, hogy mi lett a sorsa a megíródott műveknek, eljutottak-e az olvasóhoz, hatottak-e az olvasóra, avagy elbuktak a szocializmus nem létező cenzúrájával vívott harcban? A korábbinál talán pontosabban megválaszolható kérdés ez, ám ennek a kérdésnek a megválaszolása is, akárcsak a korábbié, rengeteg „irodalomközeli” ismeretet kíván, hiszen a szocializmus korában szinte minden, ami az egyébként nem-létező cenzúrával valamiképpen is kapcsolatban volt, rejtetten, a kíváncsi tekintetek elől elfüggönyözve történt, s bizony még dokumentumok is alig-alig maradtak fenn egy könyv sorsával, vagy a kiadói rendszer egészének működésével kapcsolatban...

Ez a mostani, tizennyolc beszélgetésben vagy összeállításban tizennyolc könyv sorsát bemutató kötet tehát kettős értelemben is egy nagyobb, s csupán a maga virtualitásában létező anyag részlete. Egyrészt részlete Domokos Mátyás magán-irodalomtörténetének, s részlete a magyar irodalom szocializmuson belüli történetének is. A Domokos Mátyás által feltárt anyag mozaikosságában is rengeteg adatot tartalmaz, s számos ponton kiegészíti az egyes szerzők életútjához, életművéhez kapcsolódó ismereteinket. Az olvasónak, nemcsak a mostani kötet, hanem a magyar irodalom olvasójának jóformán fogalma sem lehetett arról, hogy például Jékely Zoltánnak létezett egy *Álom* című kötete, pontosabban inkább csak ennek a kötetnek az álma létezett, mert hogy a már kinyomtatott kötetet bezúzatta az Országos Könyvhivatal már 1948-ban (!), s csak egyetlen példány őrződött meg Jékely családjának a birtokában. Ehhez hasonlóan azt sem lehetett tudni, hogy Lator László *Őserdő* című levonatig eljutó kötetének – lehet-e ezt egyáltalán kötetnek nevezni – a megjelentetését a szóban forgó Hivatal szintén megakadályozta. Szinte felfedezés számba megy mindaz, amit Domokos Mátyás Kodolányi János *Boldog békeidők* című, 1948-ban írott, ám csak 1957-ben Pécssett megjelent munkájáról mond. Domokos Mátyás az említettek mellett Berda József (*Ostor és olajág*); Fodor András (*Józan reggel*); Pilinszky János (*Harmadnapon*); Orbán

Ottó (*Fekete ünnep*); Zelk Zoltán (*Tűzből mentett hegedű*); Déry Tibor (*G. A. úr X-ben*); Weöres Sándor (*Tűzkút*); Nagy László (*Himnusz minden időben*); Illyés Gyula (*Dólt vitorla*); Szabó Pál (*Szépülő szegénység*); Szász Imre (*Gyertek este kilencre*); Tandori Dezső (*A Rimbaud a sivatagban forgat*); Hernádi Gyula (*Kiáltás és kiáltás*); Galgóczi Erzsébet (*Vidravas*) és Németh László (*Sorskérdések*) egy-egy kötetének „cenzurális” történetét mondja el, hol a szerzők, hol pedig a szerzőkhöz közelálló irodalmárok, Réz Pál és Parancs János segítségével, több dokumentumot, példának okáért számos, a legtöbb esetben Király István és Pándi Pál által írott, lektori jelentésnek nevezett hivatalosnak tekinthető, értsd: a hatalom által is elfogadott állásfoglalást is felidézve. Számos kuriozitás akad a kötetben, pontosabban fogalmazva, csak kuriozitás található benne, hiszen annak, amiről ebben a könyvben szó esik, normális viszonyok közepette nem kellett volna megtörténnie. Az alábbiakban csupán pár kuriózumot emelek ki a számos kínálkozó közül. Láttuk, Jékely és Lator László kötete nem jelent meg, Weöres Sándor *Tűzkútja* azonban ugyanazon esztendőben, 1964-ben kétszer is megjelent, előbb Párizsban, a Magyar Műhely kiadásában, majd, mintegy ennek a hatására, s ennek a „feledtetésére” itthon is. Szívesen idézném Kállai Gyula Illyés Gyulához írott levelét, ahogyan Pándi Pál több „lektori jelentését” is, engem azonban leginkább Tandori Dezső emlékezése lepett meg. Tandori 1970–71 fordulóján találkozott Aczél Györggyel, új kötetének a megjelentetése ügyében. Aczél a következőket mondta neki: „Tandori, ne akarjon mindent! Magának már van kötete. Eszembe jut az a macedón tömeggyilkos, akivel egy cellában ültem Rákosi börtönében. Az akart minden falatot saját magának, mindent ő akart megenni, előlünk is.” A történet önmagában is megdöbbentő, de jelképes ereje sem feledhető. Képzeljük el azt az országot (nem nehéz, benne élünk) amelyikben a kulturális élet teljhatalmú vezetőjének a kötetét megjelentetni akaró költőről egy macedón tömeggyilkos jut az eszébe. S ez az időszak még a jobb évjáratokhoz tartozott!

A könyvben Domokos Mátyás nem csupán a dokumentumokat sorolja, s nem csupán a megfogant, megszületett, majd mégis halálra ítélt, s csak késve kegyelmet kapó kötetek történetét mondja el, hanem azzal a közeggel, a szocialista kultúrpolitikának nevezett jelenséggel is foglalkozik, amelynek „hatálya alatt” mindaz, amiről eddig szó esett, megtörténhetett. Már említett, *Leltárhány* című esszéjében írta az előbb említettél még nehezebb időszakokról: „...az irodalmat kettős veszteség érte: nemcsak attól fosztódott meg, hogy a korszak asztalfiókba szorult műveivel utat és kapcsolatot találjon olvasóközönségéhez, a nemzetéhez, de a félelem bénító stresszhatása következtében, a kilátástalanság és a reménytelenség depressziója miatt az egyes írói pályák törekvéseiben, növéstervében organikusan benne rejlő potenciális művek – ki tudja, milyen hosszú sora – semmisült meg végérvényesen.” Szinte ezt a bekezdést folytatja a mostani kötethez írott bevezetőjében: „...könyvem – tanúvallomás. Nem az esztétikai elemzésekre, hanem történelmi dokumentumokra alapozva rajzolja meg néhány jelentős, a kortársi magyar irodalom életében olykor kiemelkedő szerepet játszott kézirat kiadói sorsán keresztül ennek a szocialista szellemvasútnak a viszontagságos akadálypályáját, amelyen ezek a művek – többnyire hosszú esztendőig tartó vánszorgás után – eljutottak a megjelenésig.” A hatás, az író, a művész által olyannyira kívánt hatás, főképpen pedig a hatás jelen idejűsége azonban elmaradt. De lehet az is, hogy nem csupán a hatás jelen idejűsége... Domokos Mátyás ugyanis pontosan érzékeli az idő múlását, s nem csupán arról az időről beszél, amelyekben az általa említett munkák megszülettek, s nem is csupán arról, amelyekben megjelentek, ha megjelentek, hanem az 1989-et követő időszokról is, amikor a korábban kiadhatatlannak ítélt munkák (mint például Németh László *Sorskérdések* című kö-

tete) is napvilágot láttak, s hosszú-hosszú ideig a könyvesboltokban álltak. „...a föld alól előkerült kiadvány sokfelé fellelhető ma is a könyvesboltokban – mondja Domokos Mátyás a Sorskérdések sorsához nagyon is hozzátartozóan –, sőt: néhol jelentős árkedvezménnyel a használt könyvek pincéiben. S a böngésződék látogatójában, ha ismeri valamelyest a Sorskérdések több évtizedes háttértörténetét, önkéntelenül is felmerül a kérdés: mi is történt voltaképpen, s mi végre? Ismét Shakespeare-rel szólva/kérdezve: sok hűbó – semmiért? Vagy a több évtizedes aszalás mégis elérte volna célját, mert időközben a társadalom érzéketlenné vált tulajdon sorskérdései iránt?“. Ezt azonban már nem is az a Domokos Mátyás mondja, aki évtizedek óta a magyar irodalom szolgálatában él, hanem az, aki felismerte: a magyar társadalom fejlődése a legújabb fordulata után rossz irányt vett, mert a szellem emberei nem kapták meg a társadalmi folyamatokba való beleszólás lehetőségét. A papíron vagy akár az Alkotmányban biztosított szólásszabadság – amelynek a kivívásában az íróknak éppen elég szerep jutott –, ugyanis mit sem ér, ha az arra érdemes munkák nem kapják meg a létezésükhöz szükséges figyelmet, s manapság bizony akár a legjelentősebb írói munka is a társadalmi érdeklődés hiányában kényszerül tetszhalálra. A Domokos Mátyás által felidézett évtizedeknek ebben is megvan a maguk eléggé el nem ítéhető szerepe, hiszen az irodalmat szinte csak politikai jelenségként kezelte, s elegánsnak aligha nevezhető mozdulattal elfordult a művek irodalmisztétikai szempontokat is érvényesítő megítélésétől.

*

Mindezek után hadd tegyek egy személyes jellegű megjegyzést. Domokos Mátyás könyvének anyaga eredetileg a rádióban hangzott el, az adások közül jónéhányat hallottam, ezt követően az egyes könyvekkel foglalkozó fejezetek a Forrásban jelentek meg, így valamennyit olvastam kéziratban, levonatban s kinyomtatva, a könyv kézbevétele után mégis két délután, a figyelem lazulását nem megengedve, azzal az érdeklődéssel olvastam el együtt az egész anyagot, mint amelyikkel a letehetetlenül izgalmas regényeket szoktuk olvasni. Annak az anyagkezelésnek tehát, ez a régészetre utaló kifejezés talán még megengedhető egy *Leletmentés* című kötet kapcsán, amelyikkel Domokos Mátyás az általa előtérbe állított könyvek sorsát feltárta, megvan a maga titka, s ez a titok minden bizonnyal kapcsolatban van azzal, hogy a magyar irodalom történetének általa átélt részét az élete részeként, talán legfontosabb részeként élte meg, s így az irodalommal kapcsolatos ismereteinek feltárásakor valójában nem tesz mást, mint hogy regényt ír, a maga életének regényét írja. A „magán-irodalomtörténet“ egymás után napvilágot látó fejezeteinek sikerét leginkább alighanem ez a sajátos vonás magyarázza. (*Osiris, 1996*)

Füzi László